

УДК 81'367.625.3:81'367.633:[81'.367.332]

**Динамічна локативна ситуація та її представлення
в реченнях із префіксально-прийменниковою кореляцією**

Галаур С. П.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

У статті висвітлено когнітивний аспект префіксально-прийменникової кореляції дієслівного предиката. Проаналізовано динамічну локативну ситуацію, описувану реченнями зі співвідношенням префікса й прийменника, виявлено її учасників. Визначальну роль у розвитку просторових відношень відведено предикатам, неоднорідним за валентною структурою. З'ясовано основне призначення префіксально-прийменникової кореляції в мовній системі.

Ключові слова: *префіксально-прийменникова кореляція, динамічна локативна ситуація, локативні відношення, предикат, валентність.*

Однією з домінантних онтологічних реалій, які людина сприймає і диференціює, використовує для самоідентифікації в довкіллі, є простір. Просторовий параметр є суттєвим складником будь-якої мовної картини світу, він постійно перебував у полі зору багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (О.В. Бондарка, В.Г. Войцехівської, Н.П. Гальони, М.І. Степаненка та ін.). Об'єктом їхніх зацікавлень постає і вживання в синтаксичній конструкції свосередньої префіксально-прийменникової пари як комплексного засобу вираження найрізноманітніших відтінків просторового плану змісту. Префіксально-прийменникову кореляцію детально проаналізовано на рівні словосполучення, здійснено спроби вивчити її з погляду репрезентації значеннєвої структури речення. Назріла потреба представити цей унікальний лінгвістичний факт не лише з позиції системи мови, але й в антропоцентричному аспекті, у зв'язку з людиною, без якої існування цієї системи було б неможливим, що характеризує *актуальність* дослідження. *Мета* статті – проаналізувати локативну ситуацію з орієнтовано-спрямованими просторовими відношеннями, яку описують речення з префіксально-прийменниковою кореляцією. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: 1) ідентифікувати умови, релевантні для створення динамічної локативної ситуації; 2) окреслити семантичні ознаки й валентний потенціал префіксального дієслова як центрального компонента речення, систематизувати й покласифікувати за семантичним принципом дієслівні предикати, що функціонують у синтаксичних конструкціях із префіксально-прийменниковою кореляцією; 3) з'ясувати основне призначення префіксально-прийменникового співвідношення в мовній системі.

Префіксально-прийменникова кореляція виявляє себе в безпосередньому й опосередкованому різновидах, що пов'язано з повним / неповним семантичним узгодженням префіксів і прийменників, їхньою реалізацією однопланових / різнопланових просторових відношень (директивних / транзитивних, лативних / аблативних): *На галявину вискакує з гуцини сарна* (М. Коцюбинський); *З Києва виїхали гінці до Переяслава* (В. Малик) (pref [ви-] « ргер [з] – безпосередня кореляція, pref [ви-] « ргер [на], pref [ви-] « ргер [до] – опосередкована кореляція). Безпосередня префіксально-при-

йменникова кореляція, при якій префікс синсемантичного предиката вимагає вживання відповідного йому прийменника, має конструктивні й конкретизаційні властивості, оскільки вона визначає обов'язковий семантичний і структурний мінімум речення, уточнює його загальний план змісту додатковими локативними рисами. Речення з опосередкованим типом кореляції демонструють інші її можливості. Важливішим із семантичного погляду в них виступає прийменник, функціонування ж префікса пов'язане з комунікативними завданнями висловлення, як-от: наголосити на початковій або кінцевій точках руху, позначити велику або невелику відстань між ними, уточнити рух суб'єкта / об'єкта щодо вертикальної осі, шлях і спосіб їхнього переміщення, указати нерелевантність досягнення кінцевого пункту тощо.

Речення з кореляцією префікса та прийменника найчастіше описують локативну ситуацію, тобто "змістову структуру, що базується на семантичній категорії та полі локативності й репрезентує той аспект позначуваної "загальної ситуації", який полягає у вираженні просторових відношень" [1, с. 6]. Ядерним компонентом локативних відношень є позначення місцеперебування об'єкта (статична ситуація), напряму та шляху руху (динамічна ситуація).

Релевантною для динамічної локативної ситуації, яку перш за все передають речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, виступає опозиція незалежний / залежний рух. Із цього погляду локативні ситуації можна диференціювати на дві групи: 1) локативна ситуація руху, основним учасником якої є суб'єкт, рух якого має незалежний характер (*Він переходить вулицю*); 2) локативна ситуація переміщення з основним учасником об'єктом, рух якого має залежний від суб'єкта характер (*Він перевів її через вулицю*).

Найпростішу динамічну локативну ситуацію можна інтерпретувати так: її основні учасники (суб'єкт, який переміщується, або об'єкт, який переміщують) поступово, протягом певного проміжку часу змінюють своє місцеперебування; ті локативні орієнтири, на яких послідовно фіксуються суб'єкт або об'єкт, утворюють траєкторію руху. Складниками траєкторії традиційно вважають початковий пункт руху (місцеперебування суб'єкта / об'єкта в момент початку руху), кінцевий пункт руху (місцеперебування суб'єкта / об'єкта в момент закінчення руху) та шлях руху (маршрут суб'єкта / об'єкта). Характеристика динамічної локативної ситуації буде неповною, якщо обійти увагою ще одного важливого її учасника, якого можна кваліфікувати як "конкретний сегмент простору стосовно локативного орієнтира". Це означає, що локативний орієнтир утворює навколо себе певний простір, поділений на кілька "топологічних зон" [3, с. 208]: поверхня локативного орієнтира, внутрішні межі локативного орієнтира, простір перед локативним орієнтиром, простір за локативним орієнтиром, простір вище локативного орієнтира тощо. Отже, динамічна локативна ситуація може виявляти не лише загальні просторові відношення (незалежні / залежні, напряму / шляху, наближення / віддалення), але й часткові (у межі / із меж, угору / вниз, крізь, по поверхні, уздовж / поперек, мимо, навколо тощо). Репрезентація цих часткових динамічних локативних відношень на мовному тлі і є, власне, завданням і сутністю префіксально-прийменникової кореляції.

Визначальну роль у розгортанні просторових відношень у реченні відіграє предикат. Синтаксичні структури з префіксально-прийменниковою кореляцією формують різноманітні акціональні предикати, правобічні локативні поширювачі яких можуть позначати вихідний та кінцевий пункти руху, шлях руху. Однак семантико-синтаксична валентність таких предикатів не однакова.

Функцію заповнювачів предикатної позиції в досліджуваних реченнях найчастіше виконують дієслова цілеспрямованого руху та переміщення. Зазначимо, що в лінгвістичній літературі не існує одностайної думки стосовно класифікації цих вербативів. Дієслова руху та дієслова переміщення зараховують до різних категорій слів, ужива-

ють як синоніми, а подеколи й об'єднують в один клас, виокремлюючи лексеми руху-переміщення, динамічної просторової локалізації. Суперечливість у розмежуванні означених дієслів пов'язана з отождошенням понять "рух" та "переміщення", тому більшість мовознавчих розвідок свідчить про нечітке диференціювання дієслів руху та переміщення, визначення їхньої загальної абстрактної категорійної семи "відношення руху до суб'єкта-об'єкта", розрізнення серед дієслів руху вербативів незалежного переміщення й вербативів залежного переміщення. Цікавим у цьому аспекті є підхід С.О. Соколової, яка вичленовує чотири підгрупи дієслів руху: односпрямовані безоб'єктні, односпрямовані об'єктні, різноспрямовані безоб'єктні, різноспрямовані об'єктні [4, с. 25–26]. Автономність / неавтономність руху / переміщення пов'язують із об'єктом локалізації. Якщо він є суб'єктом висловлення, переміщується самостійно, йдеться про незалежне переміщення. Коли об'єкт локалізації не збігається із суб'єктом, локалізація має залежний характер і є результатом впливу іншої субстанції на предмет локалізації, слід говорити про залежне переміщення. Г.А. Уфїмцева називає дієслова, значення яких орієнтоване щодо суб'єкта дії й стосовно його об'єкта, "двофокусними" [5, с. 235].

В українській лінгвістиці поширеною є практика розрізнення цих дієслів. Дієсловами руху традиційно називають кількісно обмежену групу лексем на зразок *бігти – бігати, іти – ходити, летіти – літати* тощо та їхні префіксальні утворення. Суб'єктом руху таких дієслів є істота або неживий предмет, що здатний переміщатися. Окремо виділяють "дієслова переміщення" для позначення одночасного переміщення суб'єкта та об'єкта (*везти – возити, нести – носити, тягти – тягати* тощо). Метою такого переміщення є рух об'єкта, а суб'єкт, змінюючи місцеперебування об'єкта, рухається разом із ним. Отже, предикати руху та предикати переміщення мають різний валентний потенціал. Останні, крім локативних поширювачів, програмують у структурі речення ще й обов'язковий об'єктний конкретизатор, пор: ... *Степан приїхав* (предикат руху) *з міста на храмове свято та й привіз* (предикат переміщення) *блискучу круглу шайбу якогось дуже великого розміру* (М. Матіос).

Функцію основного носія валентності в конструкціях із кореляцією *pref « ргер* можуть виконувати й дієслова інших семантичних груп, які Л. Ферм називає "подібними за семантикою до дієслів руху" [6, с. 55–57]. Вони позначають не власне рух, а дію, яка фокусує в собі елемент руху. Найрепрезентативнішими з-поміж них є каузально-моторні вербативи. Складниками своєї синкретичної семантики вони мають семантичний елемент переміщення, а також каузативу, оскільки позначають активні цілеспрямовані дії, що здійснюються істотою і спрямовані на об'єкт для впливу на нього. Каузально-моторні предикати за своєю значеннєвою структурою схожі на предикати переміщення. В.Г. Григорян об'єднував розглядувані вербативи в одну групу – "об'єктно-моторні дієслова" [2, с. 49–50], розрізняючи при цьому два типи об'єктно-моторної дії – синхронний та несинхронний: *відвезти, внести* (дієслова переміщення, синхронна об'єктно-моторна дія) і *відставити, вкинути* (дієслова каузально-моторної дії, несинхронна об'єктно-моторна дія).

Незважаючи на те, що на власне-семантичному рівні каузально-моторні дієслова мають усі локативні валентності, семантико-синтаксичною валентністю їх є одна – кінцевий пункт руху. Наприклад, будуючи речення *Жінка ставить вазу на стіл*, мовець може уявити, як жінка переміщує вазу, скажімо, від підвіконня – звичного для сім'ї її місцеперебування – на стіл, переносючи її через усю кімнату, однак некоректними будуть конструкції *Жінка ставить вазу з підвіконня; Жінка ставить вазу через усю кімнату* (пор. правильний варіант: *Жінка переставляє вазу з підвіконня на стіл*). Після сполучення з лативними префіксами такі вербативи зберігають свою єдину валентність "фініш": ... [Дідушенко] *підсунув чистий лист паперу ближче до краю столу і подав Михайлові олівець* (М. Матіос). Аблативний префікс зумовлює

появу додаткової валентності початкового пункту руху: *Гнатівна, начеб випадково, в якійсь справі, висовує з-за дверей квадратне підборіддя і зближує масною невдоволеною губою* (П. Вольвач). Необхідною умовою для експлікації валентності шляху є наявність у каузально-моторних дієслів транзитивного префікса. Додамо лише, що вербатив *кинути / кидати*, який із повним правом відносимо до каузально-моторних, має певну специфіку: він може поводити себе і як дієслово переміщення, тобто виступати носієм трьох локативних та об'єктної семантико-синтаксичних валентностей. Пор. *Малюк кинув іграшку на підлогу* (виступає носієм валентностей каузально-моторного дієслова, неправильний варіант: *Малюк кинув іграшку з ліжка на підлогу через усю кімнату*) і *Малюк кинув іграшку з ліжка на підлогу через бильце* (виступає носієм валентностей дієслова переміщення).

У реченнях із префіксально-прийменниковою кореляцією спорадично функціонують й інші дієслова, семантично подібні до дієслів руху та переміщення. Це дієслова акустичного та оптичного сприйняття із семою цілеспрямованої дії. Облігаторна, вербально виражена в тексті адverbіальна валентність означених дієслів здебільшого має семантику “фініш”: *Татаєв вдивлявся в ці знайомі обличчя суворих, зморшкуватих облич* (О. Донченко).

Слід зазначити, що при дієсловах руху, переміщення та подібних до них за семантикою – каузально-моторних та сприйняття – локативні аргументи можуть бути синтаксично вираженими і не вираженими. На думку В.О. Плуногяна, “фрагмент руху, охоплений безпосередньо спостерігачем, за відсутності додаткової інформації, досить часто не дає змоги встановити “лінгвістичну історію” такого руху. Вказівка на початковий та кінцевий пункти руху, шлях руху передбачає вичерпні відомості про об'єкт руху ... мету, наміри й загалом стан свідомості (активних) учасників ситуації руху” [3, с. 219].

Висновок. Проведене дослідження дало підстави зробити такі висновки. Речення з кореляцією на префіксально-прийменниковому зрізі виявляють чітко окреслені орієнтовно-спрямовані відношення між елементами дійсності. Предикати в цих конструкціях хоч і мають спільну ідентифікувальну сему “рух”, проте при детальному аналізі виявляють присутні відмінності. Основне призначення в мовній системі префіксально-прийменникового узгодження – виражати часткові динамічні протесторівні відношення. Різноманітні комбінації узгодження префіксів і прийменників уможливають багатогранне представлення динамічної локативної ситуації, а це свідчить про невичерпність і перспективність вивчення запропонованої проблеми.

Список літератури

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А.В. Бондарко, М.Д. Воейкова, В.Г. Гак, И.Б. Долинина, В.Б. Евтюхин. – Санкт-Петербург: Наука, 1996. – 229 с.
2. Григорян В.М. Префиксация и управление в современном русском языке: автореф. на соискание учёной степени доктора филол. наук / В.М. Григорян. – Л., 1975. – 55 с.
3. Плуногян В.А. К типологии глагольной ориентации / В.А. Плуногян // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна, 1999. – С. 205-223.
4. Соколова С.О. Префіксальні дієслова у системі міжривневих мотиваційних відношень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / С.О. Соколова. – К., 2004. – 35 с.
5. Уфимцева А.А. Слово в семантико-синтаксической системе языка / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 272 с.

6. Ферм Л. Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке. К вопросу префиксально-предложного детерминизма / Л. Ферм. – Stockholm: Uppsala, 1990. – 188 с.

Галаур С. П. Динамическая локативная ситуация и её представление в предложениях с префиксально-предложной корреляцией // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.195-199

В статье изложен когнитивный аспект префиксально-предложной корреляции глагольного предиката. Проанализирована динамическая локативная ситуация, которая описывается предложениями с соотношением приставки и предлога, выявлены её участники. Главная роль в развитии пространственных отношений отведена предикатам, являющимся неоднородными по валентной структуре. Выяснено главное предназначение префиксально-предложной корреляции в языковой системе.

Ключевые слова: префиксально-предложная корреляция, динамическая локативная ситуация, локативные отношения, предикат, валентность.

Galaur Svitlana Dynamic locative situation and its representation in sentences with the prepositional and prefix correlation // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.195-199

Cognitive aspect of prepositional and prefix correlation of verbal predicate was elucidated in the article. The author pays attention to the semantic homogeneous and heterogeneous prefixes and prepositions, formation with its help direct and mediate types of correlation. Direct correlation connects with the concretization of spatial semantic of the sentence in spite of the fact determinant connection between prefix and preposition and its selectivity. Functioning of mediate correlation connects with the communicative task. Dynamic locative situation decrypting by sentences with the prepositional and prefix correlation and participants of this situation were also analyzed. A predicate heterogeneous from the position of valence structure has the main role in development of locative relations. Predicates of movement, relocation, causal and motor action, optic and acoustic perceptions were conceded as functionally active in constructions with prefix and prepositional correlation. Main function of prefix and prepositional correlation to express partial dynamic locative relations was elucidated in the article. Various combinations of concordance of prefix and prepositions serve by many-sided representation of dynamic locative situation.

Key words: prepositional and prefix correlation, dynamic locative situation, locative relations, predicate, valence.

Поступила до редакції 02.04. 2013 р.